

УДК 351.75

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2021.21.02>

СОЦІОКУЛЬТУРНА ТА ЕКОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА ЯК НОВІТНІ ОБ'ЄКТИ ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Павлютін Юрій Миколайович,
кандидат юридичних наук,
докторант
(Національна академія
Служби безпеки України,
м. Київ, Україна)

Статтю присвячено розгляду соціокультурної та екологічної безпеки як новітніх об'єктів публічного адміністрування у сфері забезпечення національної безпеки України. Підкреслено, що соціокультурні відносини переважно не розглядались як об'єкт публічного адміністрування у сфері забезпечення національної безпеки держави, а потенціал культури та освіти, що забезпечує стійкість держави і суспільства в умовах зовнішніх і внутрішніх викликів, донині слабо використовується в аспекті вироблення і реалізації організаційних механізмів забезпечення національної безпеки України.

На тлі аналізу соціальних трансформацій у сучасному світі розглянуто національну систему освіти, визнано її базовим елементом формування соціокультурної ідентичності народу, рівнем його духовного та культурного розвитку, основним інструментом досягнення стабільності у країні. Проблеми системи освіти пов'язано із поляризацією демографічного потенціалу населення та актуалізацією питання соціокультурного виживання, забезпечення національної безпеки.

Окремо розглянуто неконтрольовану міграцію як етнокультурний чинник, що впливає на стан національної безпеки. Проаналізовано державну міграційну політику та заходи із її реалізації у середньостроковій перспективі. Зроблено висновок про доцільність розгляду цих відносин та їхніх соціокультурних складників крізь призму міграційної безпеки.

Екологічну безпеку розглянуто як невід'ємний складник сталого економічного і соціального розвитку України, а також як важливий елемент забезпечення стійкості суспільства і держави.

Подальші наукові пошуки запропоновано здійснювати з метою розроблення інструментів швидкої адаптації суспільства і держави до змін безпекового середовища. Узагальнено, що окремим напрямком наукових досліджень має виступити пошук організаційно-правового механізму самопідтримання сталого функціонування, мінімізації зовнішніх і внутрішніх уразливостей системи освіти, забезпечення екологічної безпеки особи.

Ключові слова: національна безпека України, соціокультурна безпека, екологічна безпека, публічне адміністрування у сфері забезпечення національної безпеки України.

**SOCIO-CULTURAL AND ENVIRONMENTAL SECURITY
AS THE LATEST OBJECTS OF PUBLIC ADMINISTRATION IN THE FIELD
OF NATIONAL SECURITY OF UKRAINE**

Pavliutin Yurii Mukolaiovich,
Ph.D in Law,
Doctoral Student
(National Academy of Security Service
of Ukraine, Kyiv, Ukraine)

The article is devoted to the consideration of socio-cultural and environmental security as the newest objects of public administration in the field of national security of Ukraine. It is emphasized that socio-cultural relations were mostly not considered as an object of public administration in the field of national security, and the potential of culture and education, which ensures the stability of the state and society in external and internal challenges, is still poorly used in development and implementation. organizational mechanisms for ensuring the national security of Ukraine.

Against the background of the analysis of social transformations in the modern world the national system of education is considered, it is recognized as a basic element of formation of sociocultural identity of the people, the basic tool of achievement of stability in the country, and also its level of spiritual and cultural development. The problems of the education system are related to the polarization of the demographic potential of the population and the actualization of the issue of socio-cultural survival and national security.

Uncontrolled migration as an ethnocultural factor influencing the state of national security is considered separately. The state migration policy and measures for its implementation in the medium term are analyzed. The conclusion on expediency of consideration of these relations and their sociocultural components through a prism of migration safety is made.

Environmental security is considered an integral part of sustainable economic and social development of Ukraine, as well as an important element of ensuring the stability of society and the state.

It is proposed to carry out further scientific research in order to develop tools for rapid adaptation of society and the state to changes in the security environment. It is generalized that a separate direction of scientific research should be the search for organizational and legal mechanism of self-support of sustainable functioning, minimization of external and internal vulnerabilities of education systems and ensuring environmental safety.

Key words: national security of Ukraine, socio-cultural security, ecological security, public administration in the field of national security of Ukraine.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Донині соціокультурні відносини переважно не розглядалися як об'єкт публічного адміністрування у сфері забезпечення національної безпеки держави. Як констатують В. Бліхар та В. Башук, «загроза суспільній стабільності може приховувати не тільки зовнішні елементи, але і деструктивні явища внутрішнього змісту» [1, с. 379].

Водночас потужний потенціал культури та освіти, який забезпечує стійкість держави і суспільства в умовах зовнішніх і внутрішніх викликів, донині слабо використовується в аспекті вироблення і реалізації організаційних механізмів забезпечення національної безпеки України.

Звернення до проблематики культурної політики і національної безпеки диктується міркуваннями, пов'язаними з тим, що культура як особливий вимір перетворювальної діяльності суспільства і людини, а також її результати, покликані забезпечити можливості відтворення і зміни соціального життя та акумульовані в політичній реальності, здатні досягати важливих цілей, пов'язаних із регулюванням суспільного розвитку і стабілізацією соціальної та політичної сфер життя, використовуючи водночас засоби впливу на мислення і поведінку людини із запобігання соціокультурних криз [2, с.239].

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Загальнотеоретичною основою для розгляду поставленої проблеми є наукові праці О. Бандурки, О. Долженкова, Ю. Дубка, О. Комісарова, О. Копана, М. Корнієнка, В. Крутова, С. Кудінова, С. Кузніченка, В. Лаптія, М. Литвина, В. Олефіра, А. Подоляки, М. Саакяна, О. Хитри та інших. Практичним проблемам забезпечення національної безпеки, різним аспектам її забезпечення окремими державними органами приділено також досить уваги. Водночас питання про розгляд соціокультурної та екологічної безпеки як новітніх об'єктів публічного адміністрування у сфері забезпечення національної безпеки України залишаються практично недослідженими сучасною правовою наукою.

Екологічна безпека як об'єкт публічного адміністрування у сфері забезпечення національної безпеки розглядалася В. Андрейцевим, А. Качинським, В. Курочкіною, О. Хіміч, О. Заржицьким та іншими у контексті її значення для сталого економічного та соціального розвитку країни або її транснаціонального характеру. На глобальність заходів її забезпечення вказував також Н. Реймерс.

Формування цілей статті. Виходячи з актуальності і значущості проблеми, метою роботи є викладення результатів проведеного аналізу соціокультурної та екологічної безпеки як новітніх об'єктів публічного адміністрування у сфері забезпечення національної безпеки України та формулювання на цій основі науково обґрунтованих пропозицій щодо подальших досліджень у цій сфері.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. У сучасному прогресивному світі значно зростають потреби людини і суспільства у розвитку культури, в отриманні знань, в освіті, що зумовлено інтенсивністю і складністю соціальних трансформацій у сучасному світі. Зовнішня агресія, боротьба за ресурси, ринки збуту, транспортні комунікації, нерівномірність розвитку країн світу породжують протиріччя, глобальні, національні та регіональні виклики, чим актуалізують питання про виживання суспільства і стійкість розвитку освітньої системи як детермінантів забезпечення національної безпеки України. Водночас стратегічним завданням у сфері безпеки є підготовка людини до самовдосконалення безпечної життєдіяльності на основі культури безпеки [3, с. 242].

Вітчизняна освітня реальність є важливою сферою суспільного життя і національним пріоритетом, вона набуває особливого значення для збереження суверенітету та обумовлює стан забезпечення національної безпеки України. Національна система освіти є базовим елементом формування соціокультурної ідентичності народу, рівнем його духовного і культурного розвитку, основним інструментом досягнення стабільності у країні. Від ефективності і сталого розвитку вітчизняної освітньої системи залежить рівень професійної підготовки, моральних і культурних ідеалів особистості, можливості дієвого внеску у розвиток держави. У свою чергу, отримання нових знань зумовлює успіх реалізації інноваційного розвитку суспільства, її конкурентоздатність на міжнародному ринку праці, новітніх технологій. Водночас намагання держави

передбачити доступність, підвищити якість та ефективність освіти як найважливішого ресурсу забезпечення свободи, добробуту і безпеки громадян ще далекі від втілення у суспільну життєдіяльність.

Очевидним фактом є невідповідність якості вітчизняної освіти інтересам суспільства і розвитку особистості. Така невідповідність досягла критичного рівня і несе серйозну загрозу стійкості освітньої системи, загрожуючи національній безпеці України. Соціальне напруження у самому освітньому середовищі зумовлено стратегією послідовного реформування освітньої сфери за європейськими стандартами відповідно до ринкової кон'юнктури.

З огляду на це було прийнято нові Закони України: «Про вищу освіту» (2014 рік), «Про освіту» (2017 рік), «Про фахову передвищу освіту» (2019 рік), «Про повну загальну середню освіту» (2020 рік), в яких освіту визначено основою інтелектуального, духовного, фізичного і культурного розвитку особистості, її успішної соціалізації, економічного добробуту; запорукою розвитку суспільства, об'єднаного спільними цінностями і культурою, і держави.

Незважаючи на це, деструктивні соціальні явища в освітній діяльності спричинюють серйозні зміни у громадській свідомості, призводячи до порушення національної ідентифікації особистості, стримування розвитку патріотизму, деідеологізації, виникнення етнічних і релігійних конфліктів. Наявність у суспільстві таких негативних явищ, як соціальна апатія, правовий нігілізм, системна корупція в освіті несе серйозні загрози національній безпеці України.

Основою будь-якої держави виступає народ, громадяни, особа, чия культура, менталітет, світогляд, знання про суспільний устрій визначають своєрідність та унікальність цього соціуму. В умовах поляризації демографічного потенціалу народонаселення окремих держав світу, нечисленності того чи іншого народу актуалізуються питання його соціокультурного виживання і забезпечення національної безпеки.

На нашу думку, перелік етнокультурних чинників, які впливають на стан національної безпеки, не є вичерпним. Існує низка аргументованих тверджень, що сучасні соціальні процеси, які відбуваються у державі (економічний стан, високий рівень корупції, окупація і бойові дії на окремих територіях України, неконкурентоспроможна освіта та інше), породжують негативні демографічні процеси, які становлять загрозу національним інтересам України та зумовлені неконтрольованою міграцією.

За спостереженнями В. Бліхаря та В. Башука, неконтрольована міграція перешкоджає реалізації національних інтересів, сприяє розмиванню національних цінностей і руйнуванню основних підвалин життя, здійснює негативний інформаційний та інформаційно-психологічний вплив [1, с. 382].

Відсутність законодавчого визначення напрямів державної міграційної політики України, принципів діяльності державних органів у сфері міграції, стратегічних цілей, завдань і стандартів із забезпечення реалізації прав людини негативно позначається на ефективності протидії явищам, які становлять загрозу національній безпеці України, – нелегальній міграції, загостренню демографічної кризи, а також від'їзду за межі України науковців, фахівців, кваліфікованої робочої сили [4].

Як указано у Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року (далі – Стратегія), у перші роки після здобуття Україною незалежності завдяки масовій репатріації українців, кримських татар, вихідців із України, інших національностей населення країни зростало, незважаючи на негативні показники природного відтворення. Проте надалі внаслідок низки об'єктивних і суб'єктивних причин потік імміграції суттєво зменшився, Україна зазнала втрат власного населення унаслідок еміграції за кордон, що прискорює процеси депопуляції і старіння населення [5].

Окрім того, автори Стратегії констатують масовість (особливо у прикордонних регіонах) виїзду українців за кордон із метою працевлаштування, неоднозначний вплив цього на українське суспільство, зокрема, нелегальний характер працевлаштування значної частини українських працівників за кордоном, неналежний захист їхніх трудових і людських прав, соціальну незахищеність [5].

Серйозні ризики пов'язані з еміграцією висококваліфікованих спеціалістів та молоді, зокрема унаслідок неповернення на Батьківщину після отримання освіти за кордоном. Чинна Стратегія національної безпеки до загроз національній безпеці відносить «погіршення соціально-економічного становища», яке, за позицією її авторів, може спричинити посилення еміграції, що призведе до посилення «відтоку» з України досвідчених кваліфікованих спеціалістів та молодих талановитих кадрів [6]. Додамо, що і на «заході», і на «сході» низка країн призначення розробили і здійснюють політику залучення висококваліфікованих іммігрантів, молодих спеціалістів із числа іноземних студентів. Натомість в Україні втрата цих категорій працівників негативно позначається на віковій та освітньо-кваліфікаційній структурі робочої сили, може гальмувати економічне зростання.

В умовах продовження Операції Об'єднаних Сил в окремих районах Донецької і Луганської областей, пандемії COVID 19 і пов'язаної із нею економічної кризи є підстави для припущення щодо наростання еміграції, зростання мотивації до працевлаштування за кордоном і трансформації тимчасової трудової міграції на постійну, об'єднання сімей мігрантів у зарубіжних державах, що супроводжується збільшенням неврегульованого сегменту української еміграції за кордоном. Це може призвести до погіршення становища українців у зарубіжних державах, остаточної втрати для України багатьох мігрантів та їхніх нащадків, значного зменшення обсягів валютних надходжень від мігрантів.

Внутрішня міграція в Україні, яка могла бути альтернативою зовнішній міграції, відбувається поза планами і програмами регіонального розвитку. Вона спрямована до найперспективніших стосовно умов життя і працевлаштування регіонів, передусім до столиці, формується з найактивніших представників сільських поселень і депресивних регіонів, що звужує перспективи їхнього розвитку, посилює регіональні диспропорції [5].

Ураховуючи соціально-економічну ситуацію, міграційна привабливість України порівняно з іншими країнами, які приймають мігрантів, невисока. Підстави імміграції дещо звужені та обмежені передусім прибуттям іноземних студентів і нечисленних працівників. В Україні майже відсутні програми заохочення репатріації закордонних українців, вихідців із України та їхніх нащадків. Попри жорстку конкуренцію за кваліфіковані трудові ресурси на міжнародному ринку праці не існує системи залучення висококваліфікованих спеціалістів з-за кордону, здатних сприяти інноваційному розвитку економіки країни; невиправдано обмежені можливості виходу на український ринок праці найбільш підготовленої та інтегрованої частини іноземців, якими є іноземні студенти, що отримали освіту в Україні [5].

Окрім того, протягом останніх років спостерігається тенденція до постійного скорочення кількості мігрантів із неврегульованим статусом, затриманих на кордоні, а також виявлених у країні. Водночас проблема неврегульованої міграції залишається актуальною, такою, що впливає на безпеку країни, її міжнародні відносини, та в умовах відсутності контролю на значній ділянці східного кордону може загостритися [5].

Така ситуація, що складається нині у сфері міграції, потребує термінового врегулювання на основі виваженої стратегії. Чинна Стратегія, на нашу думку, має досить багато декларативних положень, причому деталізації потребує організаційно-правовий механізм її здійснення.

Хоча ця Стратегія спрямована на забезпечення ефективного державного управління міграційними процесами, створення умов для сталого демографічного і соціально-економічного розвитку держави, підвищення рівня національної безпеки, її положення доцільно переглянути після завершення комплексних оглядів у секторі безпеки та оборони, а також у межах заходів із розроблення Стратегії людського розвитку, Стратегії воєнної безпеки України, Стратегії громадської безпеки і цивільного захисту України як інструментів реалізації Стратегії національної безпеки України [6]. Запровадження зазначеної Стратегії у сферу забезпечення національної безпеки України неможливе без подальшого створення конкретної організаційної моделі. Зазначене дозволяє стверджувати, що правовідносини у сфері реалізації державної міграційної політики прямо стосуються питань національної безпеки, що дозволяє виділити ці відносини у соціокультурний складовий її елемент – міграційну безпеку.

Охорона навколишнього природного середовища, раціональне використання природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки є невід'ємною умовою сталого економічного і соціального розвитку України. Із цією метою Україна здійснює на своїй території екологічну політику, спрямовану на збереження безпечного для існування живої і неживої природи навколишнього середовища, захист життя і здоров'я населення від негативного впливу, зумовленого забрудненням навколишнього природного середовища, досягнення гармонійної взаємодії суспільства і природи, охорону, раціональне використання і відтворення природних ресурсів [7].

На думку Т. Панталієнка, екологічна безпека є сукупністю опосередкованих джерелами підвищеної екологічної небезпеки (а також зміненим і несприятливим навколишнім середовищем) відносин, врегульованих юридичними, технічними та організаційними нормами права екологічної безпеки з метою попередження та усунення загрози життю і здоров'ю людини, матеріальним цінностям та навколишньому середовищу [8, с. 179].

Відповідно до ст. 16 Конституції України забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи (катастрофи планетарного масштабу), збереження генофонду Українського народу є обов'язком держави [9]. У ст. 50 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» зазначається, що екологічна безпека є таким станом навколишнього природного середовища, за якого забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки і виникнення небезпеки для здоров'я людей [7].

У ширшому розумінні, як пропонує М. Хилько, екологічна безпека – це сукупність дій, комплекс відповідних заходів і процесів, які забезпечують екологічний баланс на планеті та у різних її регіонах на рівні, до якого людина може адаптуватися фізично, без збитків (політичних, соціально економічних); це також будь-яка діяльність людини, що перешкоджає згубному впливу на екологічне середовище та не порушує баланс природних або змінених людиною природних компонентів середовища і процесів, що зумовлює тривале або необмежене у часі існування певної екосистеми.

Екологічна безпека встановлює порушений взаємозв'язок людини і природи та гармонізує їхнє співіснування, а також сприяє помірному і розумному використанню природних ресурсів людиною. Екологічна безпека пов'язана із сучасним розумінням екології, екологічної політики. В основі екологічної безпеки лежить фактор надійної захищеності природи від негативного впливу людства та охорони людства від руйнівних наслідків його дій, пов'язаних із нормальними умовами проживання на планеті. Завдяки екологічній безпеці здійснюється прямий зв'язок між соціумом і природою.

Екологічна безпека – це стан захищеності кожної окремої особи, суспільства, держави і навколишнього середовища від надмірної екологічної небезпеки. Проблеми навколишнього середовища зазвичай впливають на життя країни як вирішальний фактор або як складник національного добробуту і потенційних можливостей держави.

Із погляду на глобальний підхід до питання безпеки будь-який аспект, який загрожує виживанню планети і її природі, мусить розглядатися як загроза безпеці. Поняття про безпеку суттєво розширюється. Безпека стає всеохоплюючою категорією, яка поєднує більшість проблем захисту населення від будь-яких загроз [10].

Т. Козаченко стверджує, що завдання гарантування екологічної безпеки мають бути чітко сформульованими у розгорнутому концептуальному вигляді та як інтегральний елемент стратегії соціально-економічного розвитку, яка має ставити перед собою невідкладні завдання щодо забезпечення екологічної безпеки, зокрема розвитку правового поля із реалізації механізмів у системі регулювання екологічної безпеки; зміцнення інституційних засад державної системи регулювання екологічної безпеки; розвитку системи екологічного контролю та моніторингу, запровадження системи аналізу екологічної ситуації, прогнозування, планування і здійснення запобіжних заходів щодо ймовірних факторів шкідливого впливу на навколишнє природне середовище і здоров'я людей; запровадження регіональних, місцевих та об'єктних планів дій, програм щодо охорони навколишнього природного середовища і розвитку системи регулювання екологічної безпеки; розроблення дійових механізмів інтеграції екологічного складника до стратегій і планів соціально-економічного розвитку. Деякі механізми не є новими, вони регламентовані у законодавстві, реалізовувалися на практиці, однак виявилися неефективними без належного державного екологічного контролю [11].

Варто зазначити, що стратегію такої діяльності законодавчо визначено ще у 2010 році Законом України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року» [12], який втратив чинність через набуття чинності відповідної Стратегії до 2030 року [13], а також у межах планування і реалізації Цілей сталого розвитку країни до 2030 року [14]. Окрім того, слід прив'язати «оновлення» до заходів стратегічного планування у секторі безпеки та оборони. Чинна Стратегія національної безпеки визначає екологічну безпеку, зокрема безпеку середовища життєдіяльності людини, як один із найвищих пріоритетів: «маємо створити умови для підтримання екологічної рівноваги на території України, модернізації комунальної інфраструктури; посилити охорону навколишнього природного середовища; упровадити новітні системи поводження з відходами і скоротити промислові викиди; забезпечити ефективне використання природних ресурсів; захищати ліси і водойми; розвивати заповідний фонд; запобігати виникненню негативних наслідків надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру та усунути їх» [6].

Висновки з дослідження. Аналіз системи нормативно-правових актів та загальнотеоретичні дослідження публічного адміністрування у сфері соціокультурної безпеки та окремих сфер її забезпечення дозволяє зробити висновок, що ці суспільні відносини порівняно з іншими складниками національної безпеки нині потребують не лише перегляду механізмів правового регулювання, але і спонукають до відпрацювання організаційного механізму, який забезпечить їхню фактичну реалізацію.

Забезпечення екологічної безпеки як один із найважливіших напрямків публічного адміністрування у сфері соціокультурної безпеки потребує заходів із підвищення його надійності як цілісної системи забезпечення стійкості суспільства і держави.

Подальші наукові пошуки у цьому науковому напрямку доцільно здійснити щодо розроблення інструментів швидкої адаптації суспільства і держави до змін безпекового середовища. Окремим напрямком наукових досліджень має виступати пошук організаційно-правового механізму самопідтримання сталого функціонування, мінімізації зовнішніх і внутрішніх уразливостей системи освіти і забезпечення екологічної безпеки особи.

Список використаних джерел:

1. Бліхар В.С., Башук В.В. Філософсько-правовий і соціокультурний виміри національної безпеки. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2015. Вип. 25.2. С. 378-385. URL: https://nv.nltu.edu.ua/Archive/2015/25_2/64.pdf
2. Голобородько А.Ю. Государственная культурная политика в системе обеспечения национальной безопасности современной России : дис. ... доктора политических наук : 23.00.02. Рос. акад. нар. хоз-ва и гос. службы при Президенте РФ. Ростов-на-Дону, 2016. 276 с.
3. Шерер Н.В. Принципи виховання культури безпеки життєдіяльності у студентів вищих навчальних закладів. *Наукові записки Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія: Педагогічні та історичні науки*. Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. Вип. 95. С. 238-244.
4. Савін В.М. Міграційна політика як складова національної безпеки України. Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). 2013. № 2. С. 52-59.
5. Про схвалення Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року: *Розпорядження Кабінету Міністрів України* від 12.07.2017 № 482-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/482-2017-%D1%80#Text>
6. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року "Про Стратегію національної безпеки України": *Указ Президента України* від 14.09.2020 № 392/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020>
7. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 № 1264-XII (ВВР) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/1264-12#Text>
8. Панталієнко Т.П. Екологічна безпека як об'єкт права екологічної безпеки. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України*. 2013. Вип. 182, ч. 1. С. 175-181.
9. Конституція України: від 28 червня 1996 року (ВВР). 1996. № 30. Ст. 141.
10. Хилько М.І. Екологічна безпека України: Навчальний посібник. Київ, 2017. 266 с.
11. Козаченко Т.П. Загрози екологічної безпеки в системі національної безпеки України. *Наукові праці. Державне управління*. Вип. 269. Т. 281. С. 92-98.
12. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року: Закон України від 21.12.2010 № 2818-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2818-17#Text>
13. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року: *Закон України* від 28.02.2019 № 2697-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text>
14. Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року: *Указ Президента України* від 30.09.2019 №722/2019. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/7222019-29825>